

A Dél-alföldi régió határ menti turisztikai kapcsolatai

Szerző: Gulyás Péter¹

A Dél-alföldi régió sajátos földrajzi helyzetéből adódóan a korábbi évtizedekben és jelenleg is jelentős határ menti turisztikai kapcsolatokkal rendelkezik mind a vendégforgalom, mind pedig a turizmusban érdekelt szervezetek közötti együttműködések terén. A rendszerváltás előtt a vendégek többsége a volt szocialista országokból érkezett a régióba, így Jugoszláviából és Romániából is, viszont a kilencvenes évek elejétől kezdődően jelentős visszaesés következett be ezen küldőországokból. Fontos megvizsgálni, hogyan alakult és mely tényezők befolyásolták a turistaforgalmat a szomszédos országokból. Milyen változások következtek (következnek) be Románia és Szerbia eurointegrációs folyamatának hatására a Dél-alföldi régió turizmusában? A régióban megvalósult termékfejlesztés eredményei mennyire jelentenek valós vonzerőt a szomszédos országokból érkező vendégek számára? Milyen európai uniós programok segítettek és segítik a határ menti turisztikai együttműködések létrejöttét, és ezek milyen eredményeket hoztak? Milyen új együttműködési formák jöttek és jönnek létre (például eurorégiók, klaszterek, TDM-ek közötti kooperációk), melyek jelenthetik a turisztikai kapcsolatok újszerű, innovatív elemeit?

Kulcsszavak: határ menti turisztikai kapcsolatok, Dél-alföldi régió, turisztikai fejlesztések, turisztikai desztinációmenedzsment.

1. A határ menti turisztikai kapcsolatok alapjai és előzményei

A határ menti együttműködések és turisztikai kapcsolatok vizsgálata a turizmus szempontjából fontos összefüggések megismerésére ad lehetőséget. Ezen kapcsolatok lényegi közös eleme maga a határ, valamint a vele közvetlenül érintkező területek szimbiózisa, és attól függően, hogy kik az együttműködés alanyai, megkülönböztethetők határ menti települések, kistérségek, megyék, régiók és országok közötti kapcsolatok (Kruppa É. 2003).

A határon átnyúló együttműködések Nyugat-Európában az 1950-es években kezdődtek, amikor is egy-egy politikai határvonal két oldalán elhelyezkedő területek felismerték, hogy az együttműködésnek egyaránt vannak pozitív társadalmi és gazdasági hatásai (Lelkes G. 2005).

Magyarország és a szomszédos államok ettől merőben eltérő úton jártak. A trianoni határok sok történelmi régiót kettévágtak, megfosztva városokat évszázados vonzáskörzetüktől, megszüntetve hagyományos kapcsolatrendszerüket. A határ menti térségek egyre inkább perifériákká váltak, és a határok zártsága miatt az együttműködések szinte lehetetlenek voltak.

Az államszocializmus idején a turizmus szempontjából meghatározó volt, hogy nyugatra egyáltalán nem vagy csak nagyon nehezen lehetett utazni, így a turistaforgalom jórészt a szocialista blokk országaiból származott. (Jugoszlávia a kilencvenes évekig sok tekintetben más

utat járt, mint a többi szocialista ország, állampolgárai például jóval szabadabban utazhattak külföldre.)

A rendszerváltás után megnyíltak a határok, a világtúlévellel szabadabbá vált az emberek mozgása, és a nyugati országok polgárainak érdeklődése is megnőtt hazánk iránt. A korábban meghatározó, a volt szocialista országokból érkező forgalom hirtelen lecsökkent, a nyugatról érkező turisták száma viszont jelentősen emelkedett. A kilencvenes évek elején tapasztalt élénk növekedés azonban hamarosan kifulladásra fordult, és 2002-re hazánk korábbi, előkelő 5. helyét elveszítve a világ 13. legjelentősebb turistafogadó országává vált (Turizmus Magyarországon 1990–2002).

A kilencvenes évektől kezdődően hazánk és a kelet-közép-európai térség államainak történelmi folyamatai meghatározónak bizonyultak a turizmus vonatkozásában is. A Dél-alföldi régió határon átnyúló turisztikai kapcsolatai szempontjából döntő volt, hogy Jugoszláviában kitört a délszláv háború, amelynek eredményeként az ország elszigetelődött, gazdasági teljesítménye nagymértékben csökkent. Romániában nem volt háború, de a forradalom után csak igen nehezen indult meg a gazdasági fejlődés.

A három ország közül hazánk lépett először az euroatlanti integráció útjára, s ennek eredményeképpen 2004-ben az Európai Unió tagjává vált. Ezt követően 2007-ben Románia is EU-tag lett, a területét tekintve egyre zsugorodó Jugoszlávia, illetve Szerbia pedig csak az elmúlt években kötelezte el magát az uniós csatlakozás mellett. Mint tapasztalhattuk, ez a folyamat jelentős hatást gyakorolt a határon átnyúló turisztikai kapcsolatok alakulására is.

A gazdasági válság idején turisztikai szempontból különösen felértékelődnek a szomszédos országok és hazánk kapcsolatai, így a Dél-alföldi régió esetén a Romániával és Szerbiával meglévő kapcsolatok.

¹ Igazgató, Magyar Turizmus Zrt., Dél-alföldi Regionális Marketing Igazgatóság, e-mail: gulyas@itthon.hu.

A Dél-alföldi régió és a határ menti területek

Forrás: MTA Regionális Kutatások Központja

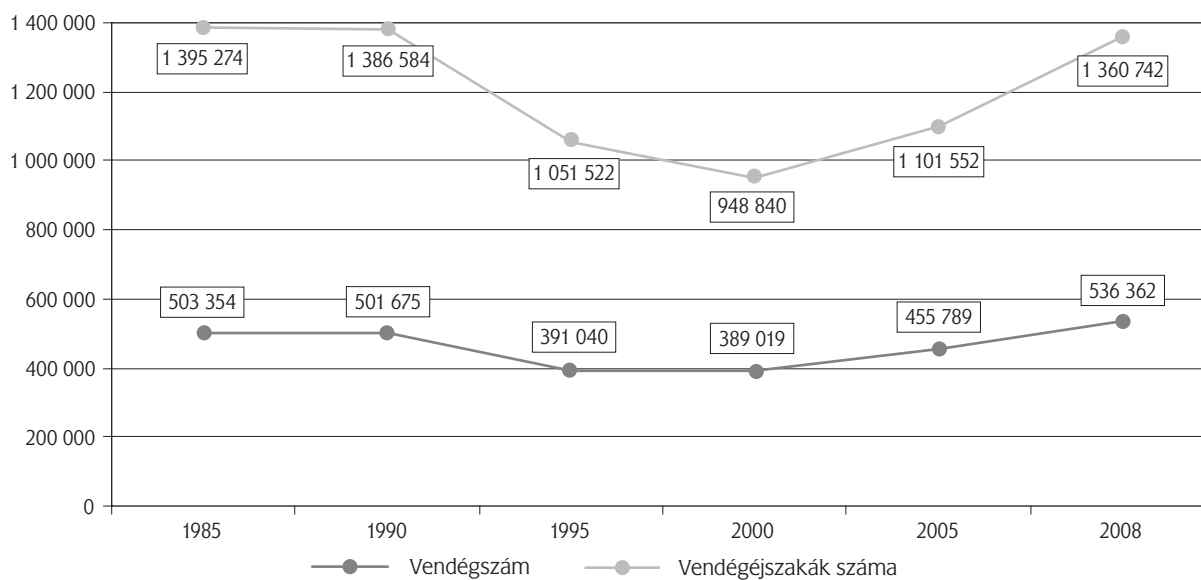
2. A szomszédos országokból érkező vendégforgalom a statisztikai adatok tükrében

A Dél-alföldi turisztikai régió napjainkban nem tartozik a leglátogatottabb hazai desztinációk közé, hiszen a kereskedelmi szálláshelyek vendégszámát és a vendégéjszakák számát tekintve a kilenc hazai régió közül a hatodik helyet foglalta el 2008-ban.

A rendszerváltás utáni időszakban csökkent a vendégek és vendégéjszakák száma is a Dél-Alföldön, ez a két fontos mutatószám csak 2008-ra közelítette meg az 1990-es szintet.

Míg 1990-ben a három dél-alföldi megye az országba érkező vendégek 8,8%-át fogadta, addig 2008-ban alig több mint 6,0%-át. Csökkenő tendenciát mutat a vendégéjszakák száma is, hiszen az 1990-es 6,2%-os érték 2008-ra 5,8%-ra csökkent.

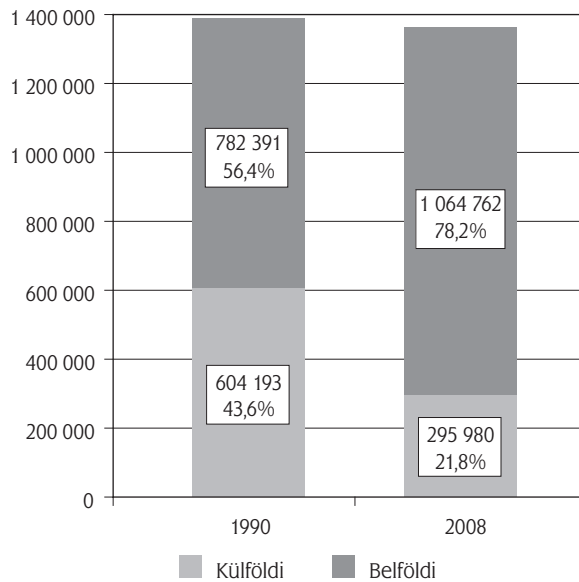
2. ábra

A vendégek és a vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken a Dél-Alföldön, 1985–2008

Forrás: KSH

3. ábra

A külföldi és belföldi vendégéjszakák száma és aránya a Dél-Alföldön

Forrás: KSH

A Dél-alföldi régió küldőpiacait tekintve az utóbbi két évtizedben egyre meghatározóbbá vált a belföldi vendégek aránya. Napjainkra a vendégszám és a vendégéjszakák számának egyaránt több mint háromnegyede a belföldi turizmusból származik.

A fő küldőországok 1990-ben az egyesített Németország és a rogyadozó szocialista blokk államai

(Szovjetunió és Jugoszlávia) voltak. Németország napjainkig megőrizte vezető szerepét (2007-ig hagyományosan Németország volt a legjelentősebb küldőpiac), 2008-ban viszont már Romániából érkezett a legtöbb külföldi vendég. A legtöbb vendégéjszakát továbbra is a német turisták töltik el a Dél-Alföldön.

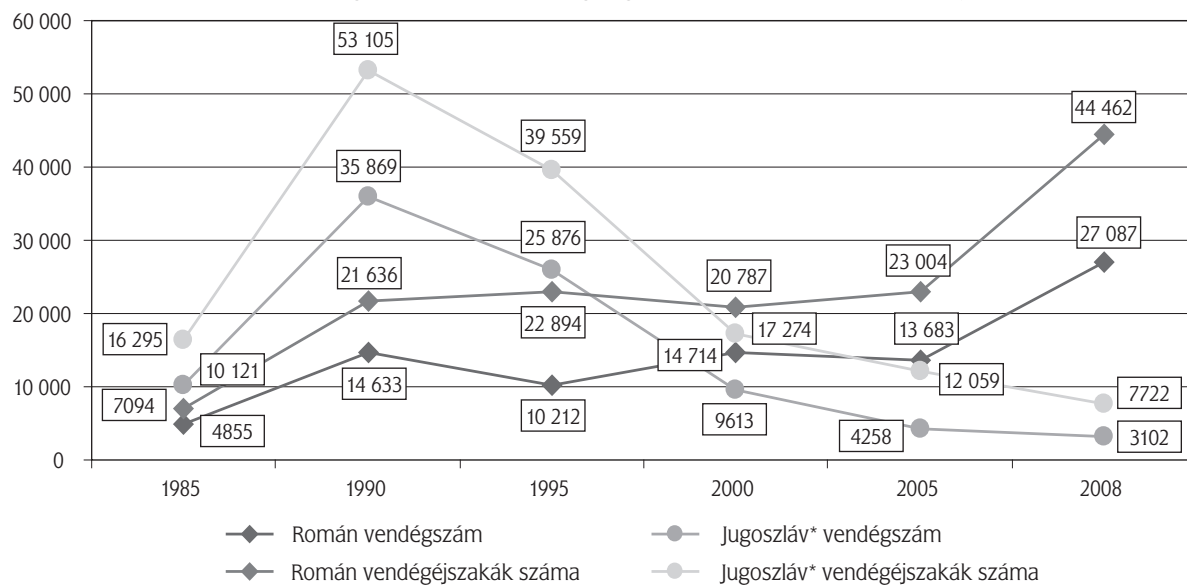
Jugoszláviából (majd Szerbia és Montenegróból, illetve Szerbiából) viszont a háborúk és a gazdasági visszaesés következtében jelentősen csökkent a régiót felkereső turisták száma. Jól jellemzi a csökkenést, hogy míg 1990-ben a régióba érkező összes vendég 71%-át és a vendégéjszakák 3,8%-át, addig 2008-ra a vendégek és vendégéjszakák kevesebb mint 1%-át adták a jugoszláv utódállamokból érkező turisták. Jugoszlávia szétesése és a délszláv háború nagyon visszavetette a Dél-alföldi régióval szomszédos Szerbiából érkező vendégforgalmat is. 2008-ban a vendégek és vendégéjszakák csupán 0,5%-a származott a szerb relációból.

2009 decemberében eltörölték Szerbia és az Európai Unió között 2003-ban bevezetett vízumkényszert, ami jelentős növekedést eredményezhet a hazánkba irányuló vendégforgalomban. Ebből várhatóan a földrajzilag legközelebb fekvő régiók, így a Dél-Alföld turizmusa profitálhat a legtöbbet.

Romániát tekintve az ország európai integrációs folyamatának felgyorsulásáig nem volt jelentős növekedés a Dél-alföldi régió irányába, utána azonban a könnyű határátlépésnek is köszönhetően ugrásszerű növekedés következett be, ami a Dél-Alföldre irányuló vendégforgalomban is megmutatkozott. 1990-ben a vendégek 2,9%-a, a vendégéjszakák 1,6%-a származott a román piacról.

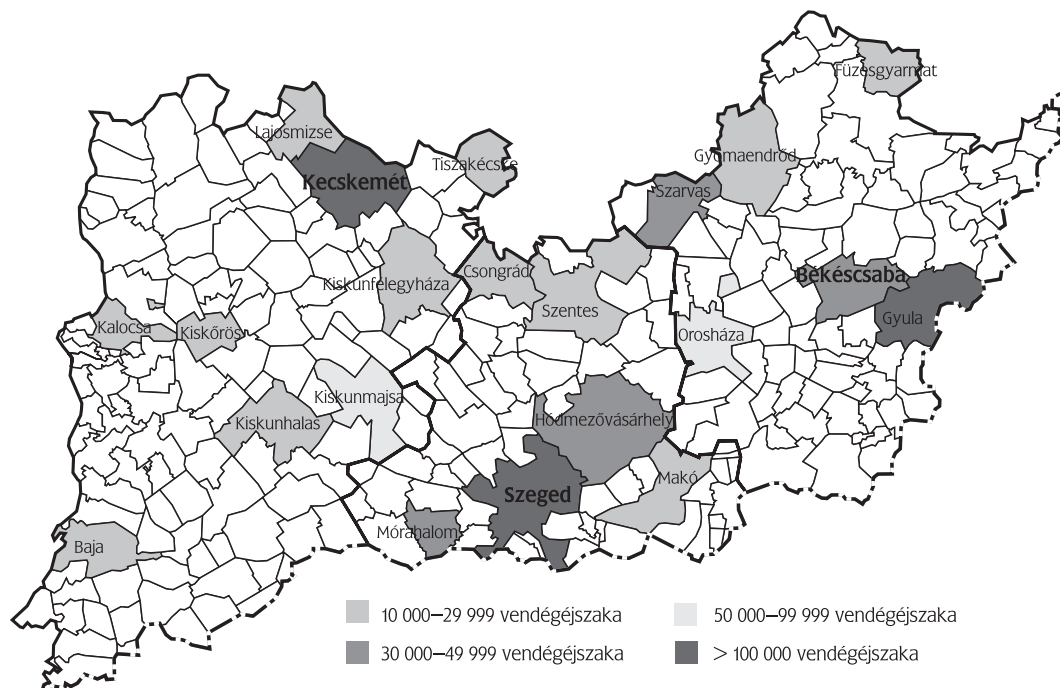
4. ábra

A szomszédos országokból érkező vendégforgalom alakulása a Dél-Alföldön, 1985–2008

* 2002-ig Jugoszlávia, 2003–2006 között Szerbia és Montenegró, 2007-től Szerbia adatai felhasználásával.

Forrás: KSH

A Dél-alföldi régió legjelentősebb fogadótelepülései 2008-ban az összes vendégéjszaka alapján

Forrás: MTA Regionális Kutatások Központja

Ugyanezen mutatók 2008-ra 5,6%-ra, illetve 3,8%-ra javultak. Az abszolút értékeket tekintve 18 év alatt mindkét mutató megduplázódott.

A régión belül a turizmus motorja három város (Szeged, Kecskemét és Gyula). Közülük is kiemelkedik Szeged, hiszen közel 28%-át fogadja a régióba érkező vendégeknek. (2008-ban Szegeden regisztráltak a vendégek 27,9%-át, Kecskeméten 10,0%-át, Gyulán 12,8%-át. Ez a három település fogadta tehát a régióba érkező vendégek több mint felét. A vendégéjszakákból Szeged 22,2%-kal, Gyula 19,6%-kal, Kecskemét pedig 8,5%-kal részesedett.)

A külföldi vendégek és vendégéjszakák vonatkozásában még jelentősebb a három város túlsúlya, hiszen a vendégek közel 60%-át, a vendégéjszakáknak pedig több mint 53%-át e három településen regisztrálták (5. ábra).

3. Határon átnyúló turisztikai és testvérvárosi kapcsolatok

3.1. ÁLLAMKÖZI TURISZTIKAI KAPCSOLATOK

A Dél-alföldi régió aktív szerepet vállalt és vállal a határon átnyúló turisztikai kapcsolatok kialakításában és bővítésében. Ennek jegyében jött létre 2004-ben a Magyar–Román Turisztikai Vegyesbizottság, amely felváltva Romániában és Magyarországon ülészik. Az ülések alkalmával kölcsönösen tájékoztatják egymást a két ország turizmusának aktuális helyzetéről. Megállapodás

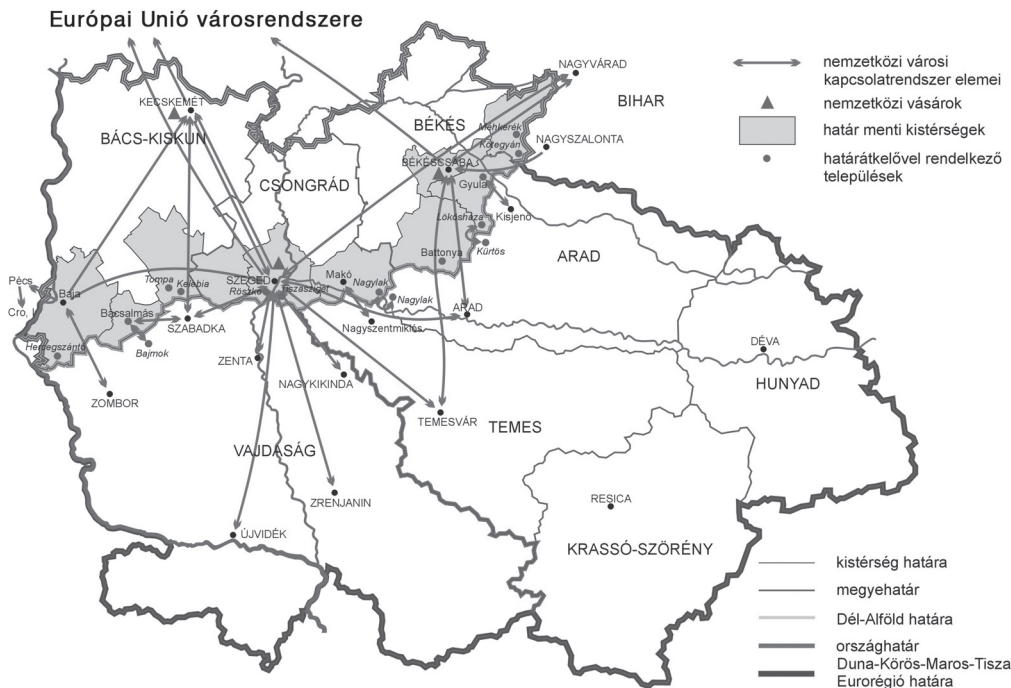
született arról, hogy közös marketingakciók keretében koordináltan lépnek fel, és kiszélesítik az együttműködést az egészségturisztikai klaszterfejlesztés, az oktatás-képzés (felsőoktatás, szakképzés), valamint a falusi turizmus területén.

Szerbia vonatkozásában 2009 szeptemberében alakult meg a kormányközi gazdasági együttműködési vegyesbizottság turisztikai munkacsoportja. Ezen fórum jó alkalmat kínál a két ország turisztikai kapcsolatait és annak fejlesztését célzó együttműködések kialakítására, és a jelenlegi problémák, gátló tényezők megszüntetésére. A turisztikai kapcsolatok fejlődése terén fontos lépés volt a vízumkétség korábban említett eltörlése. Ennek kiemelt jelentősége van a régió határhoz közel fekvő fogadótelepülései számára, így Baja, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Mórahalom, Szeged, Orosháza és Gyula vendégforgalma szempontjából.

3.2. A DUNA-TISZA-KÖRÖS-MAROS EURORÉGIÓ SZEREPE A TURISZTIKAI KAPCSOLATOK TERÉN

A magyar-román-szerb viszonylatban létező társadalmi-gazdasági kapcsolatok egyik fő színtere és intézményszerű formája a Duna-Körös-Maros-Tisza euroregionális együttműködés. Az 1997-ben létrejött eurorégió egykoron gazdasági és társadalmi értelemben is összetartozó, jelenleg három ország részét képező területeket foglal magában.

A határ menti gazdasági kapcsolatok a Dél-alföldi régióban

Forrás: MTA Regionális Kutatások Központja

Az eurorégió turizmusa értelemszerűen a térség fő turisztikai vonzóira épül, amelyek közül kiemelkednek a természeti értékek. Ezek megőrzésére számos nemzeti park és természetvédelmi terület jött létre. A sokszínű nemzetiségi összetételből fakad, hogy a térség nagyon gazdag kulturális örökséggel rendelkezik, amely az épített környezetben, a tárgyi kultúrában és a néphagyományokban ölt testet.

Kiváló turisztikai adottságok tehát bőven vannak, de jó részük kihasználatlan, és a turisztikai attrakciók összehangolt fejlesztése szükséges. Ennek révén a turisztikai ágazat a térség megújulásának és fejlesztésének egyik meghatározó tényezője lehet (DKMT Eurorégió Stratégiája 2007).

Az euroregionális együttműködés fejlesztési alapidokumentumai elkészültek. Ezekben fontos stratégiai célként jelenik meg a turizmus fejlesztése több vonatkozásban is. Egyrészt a turisztikai termék- és infrastruktúra-fejlesztések és turisztikai együttműködések bővítése révén, másrészt a turizmus eszközeinek társadalmi kohéziót erősítő hatásai kihasználásával. Mivel sok tekintetben azonosak a három ország köz-igazgatási területén található, de történelmileg összetartozó régió adottságai, így logikus lenne a szomszédos területek összehangolt fejlesztése, ráadásul ennek révén egy európai léptékkel is jelentős és színvonalas kínálat jönne létre. A turisztikai desztinációmenedzsment szemléletet meghonosítva egységes

desztinációként kellene értelmezni és kezelni a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégiót.

Ugyancsak euroregionális együttműködés keretében került kidolgozásra négy tematikus turisztikai útvonal (termál, ipari műemlékek, szecessziós, folklór). A tematikus turisztikai útvonalak promócióját térkép és több nyelven megjelent kiadványok szolgálják. Annak érdekében, hogy a térség a tematikus utakban rejltó valós turisztikai potenciált kiaknázhassa, szükség lenne egy olyan szervezetre, amely az útvonalakat működteti, szervezi a programokat és a turistacsoportokat.

3.3. TESTVÉRVÁROSI ÉS TURISZTIKAI SZERVEZETEK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK

A testvérvárosi kapcsolatok magyar-román és magyar-szerb viszonylatban egyaránt nagy hagyományokkal bírnak. A Dél-alföldi régió települései közül több mint ötvennek van román, tíznek szerb testvértelepülése. A hagyományos testvérvárosi kapcsolatok turisztikai tartalommal történő megtöltése, ezen kapcsolatok turisztikai dimenziójának felerősítése nagyban hozzájárulhatna a turistaforgalom kölcsönös növekedéséhez (például turistacsoportok látogatása a testvértelepülésekre), illetve a turizmus jóléti funkciója révén az egyének és a közösségek közötti kapcsolatok kiépüléséhez.

Nagyon jó együttműködés alakult ki a Dél-alföldi Termálkaszter és a romániai fürdőket tömörítő munkaadói

szövetség (OPTBR) között. Több alkalommal megjelentek a romániai fürdők magyarországi turisztikai kiállításokon (Budapest, Kecskemét). A Dél-alföldi régió mind aktívabban jelen van és jelen kíván lenni a román piacon, hiszen az elmúlt években dinamikus növekedést mutatott a Romániából érkező turisták száma. E tekintetben csak a gazdasági válság kezdete óta mutatkozik törés.

A Dél-alföldi Termálklaszter több éve szoros kapcsolatot ápol a vajdasági fürdőkkel, kiemelten a magyar-kanizsaival. A közelmúltban közös Interreg projektet valósítottak meg, ennek keretében 2007 augusztusában megalakult a Vajdasági Egészségturisztikai Klaszter. Azóta a két klaszter már több közös tanácskozást tartott.

Egy újabb projekt keretében az eurorégió egészségiparban érdekelt szereplői a Kárpátok Termálrégió létrehozásán fáradoznak. Több mint száz fürdő van ebben a termál- és gyógyvízben nagyon gazdag térségben, de sok teendő van még az egészségturizmus és az „egészségipar” fejlesztése terén. A határ menti együttműködések egyik jeles területe lehet az egészségturizmusban való kooperáció a fejlesztések megvalósítása és a tudástranszfer vonatkozásában.

A Kárpátok termálrégió kialakítása az első olyan konkrét eurorégiós együttműködés, amely egységes desztinációként értelmezi ezt a területet. Ez egy nagyon pozitív példa, amely feltétlenül követendő más együttműködések vonatkozásában is.

4. Határ menti turisztikai kapcsolatok fejlesztése európai uniós források segítségével

Az Európai Unió az 1990-es évek eleje óta egyre nagyobb figyelmet fordít a határon átnyúló fejlesztések támogatására, mind saját belső és külső határain, mind a leendő EU-tagországok határ menti térségeiben. Ehhez pénzügyi támogatást a PHARE CBC program nyújtott a kezdeti időkben, amely a későbbi INTERREG III/A programok előfutárának tekinthető.

A PHARE CBC program a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztését, a határ menti térségek viszonylagos elmaradottságának felszámolását segítette, és a határok átjárhatóságának könnyítéséhez nyújtott támogatást. Ezen támogatási konstrukció keretében hét projekt valósult meg magyar-román és magyar-szerb együttműködés eredményeként. Többek között olyan előremutató, innovatív projektek, mint az érintőképernyős infoterminálok kialakítása Szeged és Temesvár városok területén, valamint az E7 Európai hosszú távú vándorút Csongrád megyei szakaszának kiépítése, továbbá határon átnyúló Duna menti kerékpárút tervezése és egy határ menti kézműipari adatbázis létrehozása.

Az INTERREG Közösségi Kezdeményezés 1990-től kezdődően működött. Célja elsősorban a gazdasági és

társadalmi kohézió erősítése a határ menti együttműködések támogatásával, valamint az Európai Unió belüli és kívüli tagállamok közötti együttműködés elősegítése. A Közösségi Kezdeményezéseket mint az egész európai térség fejlesztése és kohéziója szempontjából alapvetően fontos együttműködési területeket támogató programokat az Európai Bizottság javasolja a tagállamoknak. Egyben meghatározza a kezdeményezések átfogó céljait, valamint prioritásait és az ezekhez rendelt pénzeszközt, amelyek alapján az előre definiált határ menti és makrotérségeket alkotó EU-tagállamok közös, részletes javaslatot nyújthatnak be az Európai Bizottsághoz.

Az INTERREG III Közösségi Kezdeményezés célja a meglévő intézményi és gazdasági kapacitás fejlesztése, a határterület gazdasági potenciáljának növelése és a meglévő határon átnyúló együttműködés erősítése a határregiónban élő emberek, valamint az ott működő intézmények által megvalósított közös projektek révén. Az INTERREG III programok alapvetően három relációban valósulhattak meg: határ menti együttműködésként (INTERREG III/A), transznacionális együttműködés (INTERREG III/B) és interregionális együttműködés (INTERREG III/C) formájában.

Az INTERREG I program keretében megvalósult projektek között megtalálhatók az infrastrukturális beruházások (például békéscsabai repülőtér fejlesztése, közösségi ház és erdei iskola kialakítása, továbbá kerékpárút-építés), továbbá egyéb, szellemi jellegű („soft”) beruházások, úgymint tematikus turisztikai útvonalcsoportok létrehozása, magyar-szerb területfejlesztési dokumentációs központ kialakítása, vállalkozásfejlesztési projektek. Az INTERREG II program elsősorban határon átnyúló „soft” projekteket támogatott, köztük a Dél-alföldi Termálklaszter és a Magyar-kanizsai Gyógyfürdő Klaszterfejlesztési programját, határon átnyúló borutak kialakítását.

A felsorolt programok keretében huszonhárom projekt valósult meg a Dél-alföldi régióban. Ezek jelentősen hozzájárultak ugyan a határ menti, a turizmus szempontjából is periférikus térségek fejlődéséhez, de a fejlett térségekhez képesti lemaradás így sem csökkent jelentősen. Mindenképpen szükséges lett volna egy összehangoltabb koordináció a projektek kidolgozása és a támogatások megítélése terén. A majdan létrejövő regionális turisztikai desztinációmenedzsment szervezetnek fontos feladatai lesznek ezen a téren.

A 2007–2013 közötti programozási időszakban az INTERREG Közösségi Kezdeményezés önálló célkitűzésként jelent meg „Európai Területi Együttműködés” (ETE) néven. A határ menti együttműködés fő irányvonala azonban továbbra is a kis- és középvállalkozások, a turizmus, a határon átnyúló kereskedelem, a kultúra, a közös környezetvédelmi tevékenységek fejlesztése, a határt átlépő közlekedési és információs hálózatokhoz való hozzáférés javítása, a határon átnyúló víz- és hulladékgyűjtés javítása, valamint a közös egészségügyi, kulturális és oktatási struktúrák

kialakítása. Az ETE fő célja, hogy elősegítse az unió területének erőteljesebb integrációját, harmonikus és kiegyensúlyozott fejlődését. E célkitűzés keretében magyar részvétellel hét határ menti, kettő transznacionális és négy interregionális program került kidolgozásra, illetve megvalósításra.

2008 őszén kerültek kiírásra a Magyarország–Románia Határon Átnyúló Együtműködési Program pályázatai. Ebben kimondottan turisztikai fejlesztésekre 3,37 millió euró állt rendelkezésre. A pályázók által kidolgozott projekteknek a felhívásban meghatározott kerettevékenységekhez kellett illeszkedni, ezen túlmenően nem volt meghatározva további szűkítés. A később meghirdetett második pályázati felhívás főként a nagyobb léptékű és a „soft” beruházások támogatására nyújt keretet, kétlépcsős pályázattal rendszerben. A felhívás közösségi forrásokból származó finanszírozási kerete közel 105 millió euró, amely Magyarország és Románia társfinanszírozásával egészült ki. A pályázati eljárás első fázisában a projektkezelési koncepciók kerültek beadásra, amelyek előzetes kiválasztási eljáráson estek át, majd az első körben sikeresen szereplő projektgazdák számára nyílt lehetőség a teljesen kidolgozott pályázat benyújtására.

Magyar–szerb relációban 2009 őszén jelentek meg a határon átnyúló turisztikai fejlesztési pályázatok (Magyarország–Szerbia IPA Határon Átnyúló Együtműködési Program). Ez a konstrukció olyan projektek megvalósításához nyújt támogatást, amelyek a határ menti területek elérhetőségének javítását, a környezetbiztonság megteremtését, a gazdaságfejlesztést, a kulturális örökség megőrzését, a turizmusfejlesztést, az oktatási és kulturális kapcsolatok létrejöttét szolgálják.

5. A határ menti turisztikai kapcsolatok fejlesztési lehetőségei

Megítélésem szerint nagy tartalékok rejlenek a határ menti turizmus és a turisztikai kapcsolatok fejlesztésében.

A határ mentén megvalósult beruházások igen sok látogatót és turistát vonzanak a szomszédos országokból. A Gyulai Várfürdő, a mórhalmi Erzsébet fürdő az eddigi fejlesztések eredményeképpen évről évre egyre több román, illetve szerb vendéggel büszkélkedhet. Ugyancsak sok vendéget vonhatnak a közeljövőben megvalósuló, elsősorban a gyógy- és termálfürdőkhez kapcsolódó nagyberuházások (például Szegeden a Napfényfürdő Aquapolis megépítése, a Makói Gyógyfürdő, a Gyulai Várfürdő és a mórhalmi Erzsébet fürdő további fejlesztései).

A közvetlen határ menti térségből érkező vendégek jó része nem éjszakázik régióinkban, viszont

a turisztikai szolgáltatóknál jelentős bevétel keletkezik általuk. Mindazonáltal a határ menti együtműködések térbeli kiterjesztésével, a kooperációkban rejlő pozitív példák megismertetésével a vendégéjszakák száma is jelentősen növelhető a térségben.

A fejlesztések megvalósításához és a közösségek közötti együtműködések továbbfejlesztéséhez, illetve generalálásához az Európai Unió is biztosít forrásokat, amelyek széles körű kihasználása valamennyi turizmusban érdekelt szereplő közös érdeke.

A régió földrajzi elhelyezkedése sokszor hátrányt jelent, ugyanakkor pontosan a határ menti együtműködések kínálnak lehetőséget arra, hogy a hátrányból végre tőkét kovácsoljon a térség, és turizmusa organikus fejlődési útra lépjen.

Felhasznált irodalom

- ALBEL A. – TOKAJI F.: Alföld SPA – Gyógyítás és wellness a Dél-Alföld termálfürdőiben, Dél-alföldi Gyógy- és Termálfürdők Közhasznú Egyesülete, Gyula, 2006, p. 352.
- Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió Stratégiája, MTA Regionális Kutatások Központja, 2007, p. 127.
- GULYÁS P.: Az Alföld turizmusa a statisztikai adatok tükrében, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 2007, pp. 165–172.
- GULYÁS P. – TOKAJI F.: A Dél-alföldi régió turizmusa 2008 (kézirat), Magyar Turizmus Zrt., 2009, p. 8.
- KRUPPA É.: Régiók a határon – határmenti együtműködés az Európai Unióban és Közép-Európában, PhD értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, 2003.
- LELKES G.: Határ menti együtműködés a kisebbségi identitás megőrzésének az eszköze. In.: Magyarok a kistérségek – kisebbségi identitások a Kárpát-medencében, Gondolat kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2005, pp. 153–162.
- NAGY I. (szerk.): Vajdaság – Kárpát-medence régiói 7, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, 2007, p. 575.
- Turizmus, idegenforgalom a magyar régiókban – Dél-Alföld, KSH, 2002, p. 152.
- Turizmus Magyarországon 1990–2002, Magyar Turizmus Rt., 2003, p. 114.
- KSH Statinfo (www.statinfo.ksh.hu)
- PHARE, INTERREG, ETE, IPA programok dokumentumai: www.vati.hu/main.php?folderID=2242
www.vati.hu/main.php?folderID=1980
www.vati.hu/main.php?folderID=4202